

Από την ανάγκη της ιστορίας στην ανάγκη διαμόρφωσης ιστορικών

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ

ΑΣ ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ με κάποιες γενικές διαπιστώσεις: είναι γεγονός ότι κατά την τελευταία δεκαετία η ελληνική ιστοριογραφία, εκείνη που έχει ως αντικείμενο τον νέο ελληνισμό, παρουσίασε μια θεματολογική διεύρυνση, οικειώθηκε με τεχνικές και μεθόδους που δεν της ήταν συνήθειες, υιοθέτησε προβληματικές που παλαιότερα αποτελούσαν την εξαίρεση στο ιστοριογραφικό σώμα, αποκατάστησε ένα σύστημα εισροών και εκροών με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες και βρήκε θεσμικές ή λίγο πολύ άτυπες υποδοχές που της επέτρεψαν να πειραματιστεί. Όλα τούτα είναι γνωστά αλλά και υπομνήσιμα. Γνωστό, αλλά λιγότερο συνειδητό, είναι το αποτέλεσμα αυτής της άνθησης, η οποία δεν φαίνεται να είναι αποκλειστικώς επικαιρική: εννοώ την αλλαγή της συλλογικής φυσιογνωμίας του ιστορικού.

Το ενδιαφέρον για τις ιστορικές σπουδές ήταν σύνδρομο δύο φαινομένων: των πολιτικών απογοητεύσεων και της ιστορικοποίησης των κοινωνικών επιστημών. Οι πολιτικές απογοητεύσεις ως βίωμα ήταν εγγενές, εθνικό, φαινόμενο: η ιστορικοποίηση των κοινωνικών επιστημών ήταν φαινόμενο εξωγενές, με το οποίο αργήσαμε να έρθουμε σε επαφή και το οποίο βρήκε θετική δεξίωση σε μας, ετοιμασμένους συνειδησιακώς από την πολιτική διάψευση. Κοντολογίς, η στροφή προς την ιστορία εξέφραζε κοινωνικές ανάγκες, εξ ου και η αλλαγή της φυσιογνωμίας του συλλογικού ιστορικού: εξέφραζε και εκφράζει συνάμα επιστημολογικά κατηγορήματα, οριζόταν και ορίζεται, δηλαδή, από την ίδια τη λογική των άλλων κοινωνικών επιστημών: εξ ου, πάλι, η αλλαγή της φυσιογνωμίας του συλλογικού ιστορικού. Ιστορικός σήμερα δεν είναι μόνο αυτός που έκαμε συστηματικές ιστορικές σπουδές, αλλά και εκείνος που μεταχειρίζεται τις τεχνικές και τις μεθόδους της ιστορίας, γιατί θέλει να ιστορικοποιήσει τα αντικείμενα της δικής του επιστήμης, να περάσει αλλιώς από τη συγχρονία στη διαχρονία, γιατί αποκτά συνείδηση της ιστορικότητας του αντικειμένου του, συνελπώς και της ελλειμματικότητας των προτάσεών του.

Η στροφή προς την ιστορία ή η επίκληση της ιστορίας, για να εδραστούν σύγχρονες ανάγκες ή επιδιώξεις, δεν χαρακτηρίζεται από κανένα νεοτερισμό: αν στη σημερινή στροφή υπάρχει κάτι το νέο, τούτο συνίσταται στο γεγονός ότι η αναφορά στην ιστορία δεν γίνεται για να στηριχθούν κάποιες βεβαιότητες, ερχόμενες συνήθως από το χώρο του πολιτικού, αλλά για να αμφισβητηθούν αυτές οι βεβαιότητες: βεβαιότητες που είχαν ήδη απο-

κτήσει την ιστοριογραφική τους αποκρυστάλλωση και καθορίσει την αξιολογία και, κατ' ακολουθία, τη θεματολογία της ιστοριογραφίας. Σύμπτωμα αυτής της αμφισβήτησης είναι και οι έρευνες που γίνονται γύρω από την ιδεολογική χρήση της ιστορίας.

Χαρακτηριστικό των «επιχειρησιακού» τύπου εναυσμάτων της στροφής προς την ιστορία είναι η έμφαση που δίδεται στην ιστορία του ελληνικού κράτους, μάλιστα κατά τον 19ο αιώνα: κι εδώ η ανάγκη αυτογνωσίας έχει την αφηρησία της σε ανερωτήματα με επίκεντρο τον «ανολοκλήρωτο» ελληνικό καπιταλισμό και, κατά συνέπεια, την «ανολοκλήρωτη» αστική τάξη, άρα την «ανολοκλήρωτη» αστική επανάσταση. Τα ανερωτήματα αυτά, διαμορφωμένα πια σε υποθέσεις έρευνας, οδήγησαν σε επιμέρους ιστοριογραφικά αποτελέσματα που, όλα τους μαζί, τείνουν να ενορχηστρωθούν σε μια πολυφωνία συνολικής ιστορίας: μεγαλύτερη έμφαση στο ρόλο των θεσμών και στα παράγωγά τους (λ.χ. πελατειακά συστήματα στην πολιτική, σχετική αυτοδυναμία του κράτους), από την πλευρά, κυρίως, των νέων κοινωνικών επιστημόνων που σπούδασαν στην Αγγλία: μεγαλύτερη έμφαση στις κοινωνικές και οικονομικές δομές, αλλά και ιστορική προσέγγιση στο πολιτισμικό, από όσους σπούδασαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, για να μείνω σε ορισμένες από τις εκπρεπείς εκδηλώσεις αυτής της ιστοριογραφικής παραγωγής. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι ο σημερινός προσανατολισμός των ιστορικών σπουδών δεν είναι δυνατόν να αναδειχθεί αποκλειστικά σε «μετακένωση» γνώσεων ή, όπως μερικοί θα ήθελαν να συμβαίνει, σε μίμηση μιας γαλλικής ή αγγλικής ιστοριογραφικής αντίληψης: μολονότι και η «μετακένωση» και η μίμηση (εν-λόγως και ευτυχώς) υπάρχουν, εκείνο που έχει σημασία είναι η ετοιμότητα για τη δεξίωσή τους, δηλαδή η κοινωνική απαίτηση για ιστορική παιδεία.

Αυτή την κοινωνική ανάγκη την εξέφρασαν, κατά κύριο λόγο, εκείνοι που φτάναν από άλλους γνωστικούς χώρους στην ιστορία, ακόμη κι εκείνοι που τους εξωθούσαν βιωματικές ανάγκες: οι ίδιοι συνέβαλαν, σε υψηλό βαθμό, στη διαφοροποίηση του ιστοριογραφικού καθεστώτος. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι «θέσει» ιστορικοί δεν είχαν τις ίδιες έγνοιες ή δεν είχαν ήδη διαφοροποιηθεί σε συγκεκριμένα πεδία την επιστήμη τους: σημαίνει απλούστατα ότι, στο σύνολό του, το σώμα των «επαγγελματιών» ιστορικών κυριαρχούνταν από τις αδράνειες που είναι απότοκες της έλλειψης θεωρητικών εναυσμάτων και, με τη σειρά τους, αιτίες της έλλειψης αυτής.

Σήμερα βρισκόμαστε στη φάση της διαφοροποίησης της φυσιογνωμίας του θέσει, του επαγγελματία, ιστορικού.

Γιατί η ιστοριογραφική πολυφωνία δεν αρκεί από μόνη της να θεμελιώσει ούτε ιστορικές σπουδές ούτε ιστορική παιδεία· αρκεί (κι αυτό δεν είναι λίγο) για να προκαλέσει ιστορικές ευαισθησίες στο συλλογικό σώμα: οι ιστορικές σπουδές έχουν ως προϋπόθεση την κατάκτηση του επαγγέλματος του ιστορικού, οφείλουν να διανύσουν το στάδιο της οργάνωσης των γνώσεων και να αναχθούν σε μια διαφοροποίηση εκ των έδρων στην παρα-

γωγή, αλλιώς, ιστορικών μέσω της ιστορίας ως επιστήμης. Με τους όρους αυτούς θα είναι δυνατή η κάθετη διαφοροποίηση των ιστορικών σπουδών, σε όλο το βάθος που επιβάλλει η θεματολογία της. Γιατί εδώ συνέβησαν πολλά παράδοξα, υπόφορα σε ιδεολογήματα, από το ένα μέρος, στην απουσία κάποιων γνωστικών προϋποθέσεων και στην αδυναμία οργάνωσης της γνώσης στο θεσμικό πλέον επίπεδο, από το άλλο.

Γιατί είναι βέβαια παράδοξο η ιστοριογραφική πραγματώση της έννοιας της μεγάλης διάρκειας να προσκρούει σε ιδεολογήματα που αντιτίθενται στο ιδεολόγημα της «εθνικής» συνέχειας· να μην ανακλύπει από τη λογική μιας άλλης επιστήμης, κατ' εξοχήν της γεωγραφίας, γιατί η επιστήμη αυτή στα καθ' ημάς είχε παραιτηθεί από την ανθρώπινη, δηλαδή την ιστορική της, διάσταση. Γιατί είναι παράδοξο η περιοδολόγηση της οικονομικής ιστορίας· να είναι υπόφορη της αντίστοιχης της πολιτικής ιστορίας κι αυτό γιατί οι μόνες «ειδικεύσεις» στις οποίες εισάγεται ο σπουδαστής της ελληνικής ιστορίας είναι εκείνες του «τρίπτυχου». Γιατί είναι επίσης παράδοξο να παραμένει η λαογραφία εγκλωβισμένη στην εθνογραφία, παρά την ανθρωπολογική οπτική που έχει αποκτήσει η ιστορία, και να μην έχει ακόμη μεταμοσχεύσει τους δικούς της χρόνους σ' αυτή την τελευταία, συμβάλλοντας έτσι στην ιστοριογραφική πραγματώση αυτής της έννοιας της μεγάλης διάρκειας που οψίμως μπήκε στα ήθη μας.

Μένω σ' αυτά τα λίγα αλλά ενδεικτικά παραδείγματα,

για να επισημάνω την αποσπασματικότητα, τόσο στο εμπειρικό όσο και στο θεωρητικό επίπεδο, των ιστορικών μας σπουδών, αποσπασματικότητα οφειλόμενη κατά πρώτιστο λόγο στον ελλειμματικό (και εν πολλοίς μικρόψυχο) τρόπο με τον οποίο έχει οργανωθεί η μετάδοση και η παραγωγή της ιστορικής γνώσης, στον ελλειμματικό τρόπο με τον οποίο απαντούν οι θεσμοί στην κοινωνική ανάγκη για ιστορική παιδεία. Πρόκειται για μια από τις μορφές της πανεπιστημιακής κρίσης, για μια από τις αβελτηρίες του νομικού της πλαισίου, για μια από τις επιπτώσεις της εξουθένωσης του πολιτικού λόγου και της πολιτικής πράξης στο πεδίο της εκπαίδευσης. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια πολιτισμική κρίση όπως μερικεύεται στο επίπεδο της ιστορικής παιδείας.

Για να συνοψίσουμε: Βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο παραγωγής ιστορικών κατά μεγάλο βαθμό εκτός θεσμικού πλαισίου· βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο της διεύρυνσης της ιστορικής θεματολογίας χάρη, κατά κύριο λόγο, σε αυτούς τους ιστορικούς· βρισκόμαστε επίσης μπροστά στο φαινόμενο της διαφοροποίησης των «σπουδαγμένων» ιστορικών, χωρίς όμως η διαφοροποίηση αυτή να έχει επίπτωση στα πανεπιστήμια ή στα ερευνητικά κέντρα. Κι αυτό παρά το γεγονός ότι περισσότερο από κάθε άλλη φορά οι κρατικοί θεσμοί, τα πιστωτικά ιδρύματα, οι ιδιώτες, ενίσχυσαν οικονομικά, ηθικά κι ακόμη «ακαδημαϊκά» την ιστορική έρευνα. Παρ' όλα αυτά: Το κράτος ιδρύει μια πανεπιστημιακή Σχολή Ιστορίας, δεν διαφοροποιεί όμως τη φυσιογνωμία των διδασκόντων τα ανθρωπιστικά μαθήματα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση· είναι άρα επόμενο η Σχολή αυτή να είναι υπόφορη των Φιλοσοφικών Σχολών. Ένας υπουργός φαντάζεται κάποια στιγμή ότι είναι δυνατόν να αποκατασταθεί ένα είδος επικοινωνίας ανάμεσα στα ερευνητικά κέντρα και στα πανεπιστήμια, να συνδυάσει στα ερευνητικά κέντρα την παραγωγή και τη μετάδοση γνώσης: κάποιες πανίσχυρες κοινωνικές αδράνειες κόβουν τα σχετικά άρθρα του νόμου, ίσως στο μάρμαρο του Εθνικού Τυπογραφείου. Καταργείται ο θεσμός της «έδρας» στα πανεπιστήμια: αντί αυτό να οδηγήσει (σε ό,τι αφορά τις ιστορικές, τουλάχιστον, σπουδές) σε πολυφωνία, οδηγεί σε ψευτοϊεραρχίες μέσω του μηχανισμού των υποχρεωτικών μαθημάτων και των μαθημάτων επιλογής. Ο κατάλογος των αντιφάσεων θα πήγαινε μακριά· δεν συζητάμε όμως γι' αυτό. Ο λόγος είναι για την ακαδημαϊκή δεξίωση του ιστορικού, για την κοινωνική χρήση του ιστορικού, για τους όρους της παραγωγής του. Όταν υπάρξει μια δημιουργική ακαδημαϊκή δεξίωση, όταν υπάρξει μια επιχειρησιακή κοινωνική χρήση του ιστορικού, όταν υπάρξουν οι σωστοί (δηλαδή οι ανταποκρινόμενοι στη λογική της ιστορίας ως επιστήμης) όροι της παραγωγής του, τότε θα είναι δυνατόν να δημιουργήσουμε ιστορική παιδεία και μέσω αυτής να θέσουμε σε κίνηση αντιαλλοτριωτικούς μηχανισμούς στα συλλογικά σώματα, στις ατομικές συνειδήσεις, τότε το παλιό αλλά επίκαιρο αίτημα, να περνά το αποτέλεσμα μιας ιστορικής έρευνας σε μια φράση ενός βιβλίου της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, θα γίνει πραγματικότητα.

Χρειαί, λοιπόν, ο ιστορικός να ανταποκριθεί στην ανάγκη που τον γέννησε, στην κοινωνική δηλαδή ανάγκη,

επωμιζόμενος ρόλους κοινωνικούς. Μιλήσαμε για δημιουργική ακαδημαϊκή δεξίωση: αυτό σημαίνει κάτι πέρα από την επαγγελματική σταδιοδρομία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπου, παρά την ειδικότητά του, δεν θα έχει παρά να διαιωνίζει τη φυσιογνωμία των αποφοίτων των παλαιών Φιλοσοφικών Σχολών. Αυτό σημαίνει ότι θα εξυπηρετείται (και όχι μόνο αυτός) από ένα θεσμικό σύστημα που θα επιτρέπει την κινητικότητα από το σχολείο στην αρχαιολογική υπηρεσία, από το σχολείο στο πανεπιστήμιο και στο ερευνητικό κέντρο και τανάπαλιν, χωρίς πια η κινητικότητα αυτή να προσκρούει σε χανωντικούς ισοπεδωτισμούς, που καλύπτουν την αντιδραστικότητά τους με το όνομα της δημοκρατίας και της ισότητας. Μιλήσαμε για κοινωνική χρήση του ιστορικού: αυτό σημαίνει ότι ο ιστορικός, του οποίου σήμερα διαμορφώνεται η συλλογική φυσιογνωμία, θα έχει στο ατομικό επίπεδο τη φυσιογνωμία αυτή ως γνωστικό δίκτυο στο οποίο θα εδράζεται η προσωπική του αρμοδιότητα: ότι ο ιστορικός του τύπου αυτού είναι κοινωνικά χρήσιμος και χρησιμοποιήσιμος πέρα από το σχολικό κύκλωμα. Χρησιμοποιήσιμος στις πολιτισμικές στρατηγικές, όπως αυτές διαμορφώνονται στα διάφορα επίπεδα διαμόρφωσης γνώμης και λήψης αποφάσεων: στις στρατηγικές που έχουν ως αντικείμενο τη χρήση του χώρου, των πολιτισμικών αγαθών, τις σχέσεις με τις πολιτισμικές και άλλες ετερότητες, που είναι φυσικό να υπάρχουν σε ένα εθνικό πλέγμα, τη συγκρότηση της ιστορικής μνήμης με ένα λόγο: πρόκειται για έναν ιστορικό που δεν είναι χρήσιμος μόνο στις υπηρεσίες του υπουργείου Εξωτερικών. Για έναν ιστορικό που μέσω της ιστορίας γίνεται συντελεστής της πολιτικής σκέψης και πράξης. Μιλήσαμε για τους σωστούς όρους της παραγωγής του ιστορικού: μας παραπέμπουν στο πανεπιστήμιο.

Δεν έχω την πρόθεση μ' αυτή την ευκαιρία να προσθέσω τίποτε, όμοιο ή διαφορετικό, στη φιλολογία που έχει σωσσορευτεί για την πανεπιστημιακή κρίση: θα σημειώσω απλώς ορισμένα αυτονόητα, αλλά όχι και συνήθη στη διδακτική πρακτική, πράγματα. Αναφερόμενος πάντα στη διδασκαλία της ιστορίας, έχω να παρατηρήσω ότι είναι καιρός να απαλλαγούμε από την παθητική αρχή σύμφωνα με την οποία η ιστορία είναι ένα σώμα γνώσεων που πρέπει να μεταδοθεί μέσω της διδασκαλίας: είναι η λογική που οδηγεί, με τη βοήθεια της δωρεάν παιδείας, στο ένα και μοναδικό «σύγγραμμα» που έχει ταυτιστεί, εν πολλοίς, με τις «πανεπιστημιακές παραδόσεις», δηλαδή με ένα προϊόν βιβλιογραφικώς άχρηστο. Η παθητική αυτή αρχή θα πρέπει να αντικατασταθεί από εκείνη που θεωρεί τον διδασκόμενο ως ενεργητικό δέκτη και σύμφωνα με την οποία η διδασκαλία έχει ως σκοπό τη δημιουργία εναυσμάτων για την ανακάλυψη των γνώσεων απ' αυτό τον ίδιο: τούτο σημαίνει ότι η διδασκαλία κινείται ανάμεσα στη σύνθεση και στην ανάλυση, ανάμεσα στη συνολική και στην κατά κλάδους ιστορία, ανάμεσα στη θεωρία και στις τεχνικές. Στην οπτική αυτή καταλαβαίνει κανείς ποιος θα ήταν ο χαρακτήρας των «εγχειριδίων» από τα οποία θα επωφελούνταν ο σπουδαστής: είναι τα εγχειρίδια εκείνα που διδάσκουν τις τεχνικές της ιστορίας (παλαιολογία, νομισματική, χρονολογικά συστήματα, επιγραφική, σιγίλλογραφία, εφαρμογές των μαθηματικών, για να μην μνημονεύσω λίγα απ' αυ-

τά): είναι τα κατά ιστορικές περιόδους ή κατά ιστοριογραφικούς κλάδους εγχειρίδια όπου, χωρίς υπέρμετρη φαικτολογία, δίνεται με συνθετικό τρόπο η κεκτημένη γνώση ως προς το αντικείμενο, μνημονεύονται ξεχωριστά, με κριτικό τρόπο, οι πηγές και η βιβλιογραφία, και, τέλος, αναγράφονται με τρόπο επίσης συνθετικό τα προς διερεύνηση θέματα, οι νέοι προβληματισμοί, με ένα λόγο, η σημερινή κατάσταση της ιστορικής έρευνας ως προς το αντικείμενο και οι προοπτικές της. Αυτού του τύπου τα εγχειρίδια, ναι, ας τα επιβάλει το κράτος, ναι, ας τα διεκδικήσουν οι διδασκόμενοι με την ίδια ζέση που διεκδικούν τις «σημειώσεις», κι ας τα γράψουν (ή ας τα μεταφράσουν) οι διδάσκοντες.

Στην ίδια οπτική καταλαβαίνει κανείς ότι διακρίσεις του είδους «υποχρεωτικά» και «επιλεγόμενα» μαθήματα δεν είναι καθόλου επιχειρησιακές και ότι οι μόνες επιλογές που μπορούν να γίνουν είναι ανάμεσα σε διδακτικούς σχηματισμούς θεματολογικούς, όπου η ίδια διδασκαλία είναι συγχρόνως «υποχρεωτική» και «επιλεγόμενη». Αυτά τα πράγματα είναι δοκιμασμένα, απλά και αυτονόητα: αν προσκρούουν σε κάτι, τούτο είναι, περισσότερο από τους ασφυκτικούς νόμους, το ακαταμάχητο θέλημα της αυθεντίας, που αναδύθηκε ξανά ύστερα από το «κίνημα» εκείνο που από ανανεωτικό κατέληξε να είναι μόνο και μόνο εικονοκλαστικό, αυτό το ακαταμάχητο θέλημα που θέλησε να εξαλείψει η νέα μας ιστοριογραφία.

Η δεύτερή μου παρατήρηση έχει να κάνει με τις σπουδές εκείνες κατά τις οποίες παράγεται ή διασταυρώνεται η γνώση: πρόκειται για τις πολυσυζητούμενες μεταπτυχιακές σπουδές, για τις οποίες παρουσιάστηκε ένα νομοσχέδιο βασισμένο σε μια σωστή αρχή που τη στραγγάλιζαν περιοριστικές διατάξεις. Η σωστή αρχή ήταν ακριβώς αυτή που διαχώριζε τις μεταπτυχιακές σπουδές σ' εκείνες που εξυπηρετούσαν διεπιστημονικού τύπου απαιτήσεις και σ' εκείνες που οδηγούσαν στην παραγωγή γνώσης μέσω της διδακτορικής διατριβής. Για τις περιοριστικές διατάξεις, ας μου επιτραπεί να μην πω τίποτε, άχαρο εκ των πραγμάτων και σε «άπειρον εκβάλλον». Ποιες θετικές απολήξεις θα είχε η εφαρμογή της αρχής αυτής για τη διαμόρφωση ιστορικών, καθέννας μπορεί να το κατανοήσει άνετα: δεν έχω παρά να επισημάνω την ευεργετική επίπτωση των διεπιστημονικού τύπου σπουδών στην κοινωνική χρήση του ιστορικού, μέσω της διερεύνησης της φυσιογνωμίας του, στη δημιουργία γενικής ιστορικής παιδείας: σπουδών, φυσικά, που θα είχαν ως συνέπεια την ανάδυση νέων ιστορικών λογικών μέσω της ιστοριοποίησης των άλλων επιστημών. Όλα αυτά όμως δεν έγιναν κι αν αρχίζουν να δοκιμάζονται κάπου, τα πρώτα δείγματα προγραμματισμού μάλλον δείχνουν ότι, αντί για σπουδές ενόψει παραγωγής γνώσεων, έχουμε σπουδές ενόψει μετάδοσης γνώσεων και μάλιστα ελεγχόμενων με εξετάσεις και τα συναφή. Το πεδίο λοιπόν είναι ανοιχτό και περιμένει την παρέμβαση των ιστορικών, κατ' εξοχήν των πανεπιστημιακών, κουρασμένων βέβαια από το άγονο ταξίδι ανάμεσα στη θεωρία και τη πράξη, και με ελεύθερους όλους τους ανέμους των διαψεύσεων. □